VERBA ET RES: *AURIBUS TENEO LUPUM*

GINA MĂCIUCĂ*

1. Proem

Inspirată de alcătuirea, într-o cercetare anterioară, a unor serii de sinonime idiomatice interlingvistice, precum E(ngleză) *talk one's head/arm off* – G(ermană) *sich ein Loch in den Bauch reden* – I(taliană) *fare una testa di qualcuno così* – R(omână) *a i se duce gura la urechi* – S(paniolă) *hablar por los codos*, lucrarea de față este prima fază a unei cercetări mai ample, în care, sprijinindu-ne pe teoria avansată de Agar (1994), vom încerca să comparăm hărțile socio-afectivo-cognitive configurate prin corelarea factorilor linguaculturali de influență asupra selecției nucleelor semantice reprezentate de cuvinte care denumesc părți ale corpului uman în frazeologisme de proveniență engleză, germană, italiană, română şi spaniolă. Analiza va configura atât aria comună, arhetipală, care reflectă tiparele trasate de *forma mentis* universală, cât şi, îndeosebi, zonele divergente, dintr-o dublă perspectivă: a) distincte la nivel de microcontraste, evidențiate între descendentele aceleiaşi familii de limbi, romanice sau germanice; şi b) distincte la nivel de macrocontraste, identificate între cele două familii lingvistice. Paralel, consonanțele rezultate din analiza efectuată la nivel b) vor fi în măsură să individualizeze tipare linguaculturale comune moştenite de la protolimbi diferite.

În prima fază, obiectul cercetării îl constituie frazeologismele având ca nucleu semantic lexemul *ureche* şi sinonimele sale interlingvistice din celelalte patru limbi de comparație, subcorpusul respectiv însumând peste 450 de expresii extrase din lexicoanele enumerate *infra*, în prima secțiune bibliografică.

Prezenta contribuție constituie un fragment din această primă fază, în care sunt analizate câteva cazuri de serii şi perechi sinonimice reprezentative pentru (sub)ariile indicate mai jos, în funcție de care a fost sistematizat materialul lingvistic. Acestea din urmă sunt după cum urmează: a) aria universaliilor linguaculturale, cu subaria consonanțelor intralinguaculturale (în cadrul aceleiaşi familii) şi subaria consonanțelor interlinguaculturale (între familii lingvistice),

* Universitatea „Ştefan cel Mare", Suceava, str. Universității, nr. 13, România.

ALIL, t. LVII, 2017, Bucureşti, p. 257–262

BDD-A30149 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 18.218.127.141 (2024-04-24 08:31:43 UTC)

şi b) aria idiosincraziilor linguaculturale (frazeologisme care reflectă o *forma mentis* particulară, specifică unei anumite linguaculturi.

În afara acestora, abordarea complementară din perspectivă psihologică impune şi o clasificare bazată pe cele trei zone implicate: senzorială, cognitivă şi afectivă. Facultăţile asociate cel mai frecvent de către mentalul colectiv urechii sunt auzul, în aria percepţiei senzoriale, şi atenţia, în aria percepţiei cognitive. În plus, de buna funcţionare a urechii depinde şi funcţia indispensabilă a echilibrului. Nu în ultimul rând, o importanţă aparte prezintă şi faptul că urechile fac parte din setul de organe pereche cu care este dotat corpul uman, aşezate simetric de o parte şi de alta a capului, recte a locusului mental.

2. Universalii linguaculturale

Exemplele selectate acoperă un spectru larg, de la cele cu o morfosintaxă minimală cvasiidentică şi lipsite de conotaţii afective, precum E *have an ear for* – G *ein Ohr haben für* – I *avere (molto/buon) orècchio* – R *a avea ureche (muzicală)* – S *tener (buen) oído para (la música)*, până la frazeologisme cu o structură extrem de complexă şi forţă retorică evidentă, de tipul E *walls have ears* – G *die Wände haben Ohren* – I *(anche i) muri hanno orecchi* – R *(şi) pereţii au urechi* – S *las paredes oyen.*

2.1. Consonanţe intralinguaculturale

Un caz interesant din aria senzorială este cel al seriei sinonimice neolatine I *duro d'orecchio* – R *tare de urechi/de(-o) ureche* – S *duro de oído*, cu echivalenţă morfosintactică perfectă – dacă nu luăm în considerare articolul din varianta de singular a frazeologismului românesc –, dar cu o bivalenţă de sens dezvoltată în timp de termenul din italiană, care, prin extensie metaforică, îşi atribuie şi valoare cognitivă (*surd* → fig. 'prost'), cu menţinerea conotaţiei negative. Echivalentul semantic idiomatic din română (*greu de cap*) explicitează transferul de la percepţia senzorială la cea cognitivă prin înlocuirea organului de simţ (*ureche*) cu locusul mental (*cap*). Pe de altă parte, umorul funciar al românului a generat în timp un transfer în sens invers în frazeologismul *fudul de urechi/de(-o) ureche*, de la o trăsătură negativă de caracter (*fudul*) la descrierea deteriorării capacităţii auditive.

Şi engleza utilizează în acest sens un sinonim al adjectivului *tare*, dar într-o expresie (*hard of hearing*) care nu include şi unul al lexemului supus discuţiei, ci forma în *-ing* a verbului *hear* (= *a auzi*), frazeologismul *a thick ear*, care s-ar apropia cel mai mult din punct de vedere formal de seria analizată, având o cu totul altă accepţie („ureche umflată ca urmare a unei lovituri puternice" [trad. n.], cf. Guland, Hinds-Howell: 84; v. şi *get a thick ear*, Clark, Thien: 399). Se cuvine menţionată aici şi existenţa variantei cu *dull* în loc de *hard* (*dull of hearing*),

BDD-A30149 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 18.218.127.141 (2024-04-24 08:31:43 UTC)

un adjectiv care, de asemenea, suferă un transfer semantic dinspre senzorial spre cognitiv, mai precis de la simțurile tocite la lipsa inteligenței.

În schimb, germana surprinde prin două variante complet opuse, atât în ceea ce privește registrul stilistic, cât şi ca formulă morfosintactică: inofensivul compus adjectival, specific stilului formal, *schwerhörig* – cu material lexematic aproape similar celui din engleză, mai puțin prepoziția – şi omonimul frazeologic colocvial *auf den/seinen Ohren sitzen*, în care sinonimul cuvântului *ureche* este prezent, dar a cărui formulă morfosintactică complexă diferă esențial de cea a termenilor din seria sinonimelor romanice prezentată mai sus. Folosită mai frecvent în propoziții interogative şi negative, expresia derutează total competența elocuțională prin suspendarea normelor de congruență ale limbii (cine poate să şadă pe propriile urechi?), iar potențialul său comicogen evident derivă tocmai din această glisare în absurd. Prin urmare, frazeologismul în cauză poate fi încadrat fără dubii în seria celor care reflectă o *forma mentis* idiosincratică, specifică linguaculturii germane.

2.2. Consonanțe interlinguaculturale

În această gamă de consonanțe se înscrie, de exemplu, perechea sinonimică din aria cognitivo-afectivă G *jdm einen Floh ins Ohr setzen* – I *mettere una pulce nell' orecchio*, care se bucură de o echivalență perfectă atât în plan formal (trad. lib.: „a-i pune cuiva un purice în ureche"), cât şi sub aspect semantic („a-i vârî cuiva o idee în cap, a pune pe cineva pe gânduri, a insinua").

Engleza – îndeosebi varianta britanică – utilizează ambele sinonime ale protagonistelor lexicale din italiană şi germană, *flea* şi *ear*, în expresia *send sb off with a flea in their ear* (trad. lib.: „a expedia pe cineva cu un purice în ureche"), cu puternice conotații negative în aria afectivă, însă cu un sens total diferit („a critica sever").

Pe de altă parte, trebuie remarcat faptul că şi în spaniolă se foloseşte expresia idiomatică *tener alguien/estar alguien con la mosca detrás de la oreja* (trad. lib.: „a avea/a fi cu musca după ureche"), în aceeaşi zonă semantico-cognitivo-afectivă a bănuielilor insinuate („a avea o suspiciune"), de data aceasta prin referire la o altă insectă purtătoare de conotații negative, şi cu un rol semantic diferit ataşat subiectului față de cel din frazeologismele de mai sus (S *Experimentator* vs I/G *Pacient*).

În fine, tezaurul idiomatic al limbii române ne pune la dispoziție expresia *a fi/a se şti/a se simți cu musca pe căciulă* („a fi/a se şti/a se simți vinovat"), pe care am găsit de cuviință să o menționăm aici, chiar dacă nu are în componență cuvântul *ureche*, doar pentru a completa seria metaforico-umoristică a frazeologismelor din cele cinci limbi comparate, evidențiind în acelaşi timp faptul că, în română, efectul comic este potențat de un paradox evident: dacă metafora puricelui din ureche sau a muştei de după ureche, implicând o percepție senzorială intensă, făcea aluzie la o simplă bănuială, metafora mai subtilă a muştei aflate pe căciulă – care aruncă în absurd orice percepție tactilă (nu poți simți o muscă pe căciulă aşa cum o simți după ureche decât

BDD-A30149 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 18.218.127.141 (2024-04-24 08:31:43 UTC)

dacă o auzi cum bâzâie, şi atunci intervine cognitivul şi presupui că s-a aşezat pe căciula ta) – trimite la un sentiment mult mai profund, de absolută vinovăţie.

3. Idiosincrazii linguaculturale

Un exemplu care poate fi încadrat cu succes în această secţiune este frazeologismul spaniol *verle alguien las orejas al lobo* (trad. lib.: „a vedea urechile lupului"; trad. idiom.: „a fi avertizat de existenţa unor pericole în urma unei experienţe negative", cf. Pisot *et al*. 2002: 323), unde experienţa individuală acumulată îşi trage seva din superegoul jungian. E interesant de remarcat că, în mentalul colectiv spaniol, simbolismul lupului este unul negativ, acesta din urmă fiind perceput ca purtător de valenţe htoniene, infernale, ca lupul cel rău pe care călăreşte vrăjitorul (cf. Chevalier, Gheerbrant 1994: 251).

Şi mai interesant de semnalat este faptul că atât conotaţia negativă atribuită acestui animal, cât şi echivalarea metaforică a urechii sau urechilor lupului cu pericolul iminent se regăsesc în *forma mentis* matriceală a protolimbii, aşa cum o demonstrează frazeologisme precum *auribus teneo lupum* (trad. lib.: „ţin lupul de urechi"), expresie ce „se aplică în cazul înfruntării unei primejdii de care nu ştim cum să scăpăm" (cf. Matei 1998: 26).

Pe de altă parte, în cadrul aceleiaşi familii întâlnim în italiană expresia *con la orecchie di lupo* (trad. lib.: „cu urechi de lup"), folosită în sensul „a percepe cele mai fine sunete", iar în limba română *a avea urechi de lup*, cu două sensuri distincte: unul concret, în consonanţă cu cel al frazeologismului italian („a auzi foarte bine"), şi altul figurat, care glisează din aria senzorială în cea cognitivă, şi anume „a fi deştept" (cf. Bilauca ms.). Ceea ce interesează în mod deosebit este conotaţia pozitivă asociată lupului, prezentă şi în cazul femelei ca simbol al fecundităţii.

Mergând şi mai departe pe axa pozitivă a valorilor, mentalul românesc, în virtutea calităţilor invocate mai sus, conferă lupului cel bun simbolistica eroului războinic din mitologia greacă, aşa cum o demonstrează steagul dacic, sau, tranzitând teluricul spre graniţa spirituală dintre viaţă şi moarte, îl învesteşte cu funcţie psihopompă, revelată de stihurile unor bocete ritualice.

Urmând firul logic al comparaţiei, şi lupul deghizat în bunicuţa cu urechi mari din celebrul basm al lui Perrault, *Scufiţa roşie*, se dovedeşte a fi extrem de deştept, însă comportamentul îi trădează condiţia de fiară sălbatică, pe care nu şi-o poate depăşi, de aici şi finalul previzibil, cu vânătorul care îi vine de hac. Aşa cum la fel de şiret şi monstruos e şi lupul din *Capra cu trei iezi*, bine-cunoscuta poveste a lui Creangă, unde rolul de justiţiar îi revine de această dată caprei, deci tot unui reprezentant al regnului animal. Prin contrast, folclorul românesc prezintă şi ipostaza fiarei îmblânzite, a lupului înţelept care îl conduce pe cel trecut în veşnicie spre raiul mult râvnit. Şi, într-o viziune integratoare bocet–baladă, putem afirma că mentalul

BDD-A30149 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 18.218.127.141 (2024-04-24 08:31:43 UTC)

colectiv al românilor, grație spiritului de toleranță pe care îl cultivă de secole, ridică lupul la rangul de cavaler de onoare, care îl predă pe mirele trecut în somnul drepților miresei din cer sau, *mutatis mutandis*, pe cioban Mioriței, eliminând astfel, în mod fericit, străvechile antagonisme „din lumea celor care nu cuvântă".

BIBLIOGRAFIE

I. Bibliografie primară

Adameşteanu *et al.* 2007 = Mariana Adameşteanu, Geta Popescu, Mihaela Suhan, *Dicționar italian–român*, Bucureşti, Editura Corint.

Bilauca ms. = Monica Bilauca (coord.), *Dicționar frazeologic contrastiv în limbile romanice*, Suceava, Editura Universității „Ștefan cel Mare" (în curs de apariție).

Chevalier, Gheerbrant 1994 = Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, *Dicționar de simboluri*, II (*E–O*), trad. Olga Zaicik, Bucureşti, Editura Artemis.

Clark, Thyen 1998 = M. Clark, O. Thyen (eds), *The Concise Oxford-Duden German Dictionary*, Oxford – New York, Oxford University Press.

DEX = Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan", *Dicționarul explicativ al limbii române*, ed. a II-a, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic, 1998.

Gulland, Hinds-Howell 1986 = Daphne M. Gulland, David G. Hinds-Howell (eds), *Dictionary of English Idioms*, London, Penguin Books.

Hell 2003 = Ilse Hell (ed.), *Schulwörterbuch Spanisch–Deutsch–Deutsch–Spanisch*, München, Compact Verlag.

Maldonado, Rivero 2006 = Conceptión Maldonado, Miriam Rivero (eds), *English–Spanish–Español–Inglés*, Madrid, Ediciones SM.

Mantsch *et al.* 1979 = Heinrich Mantsch, Mihai Anuței, Helmut Kelp, *Dicționar frazeologic român–german*, Bucureşti, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică.

Matei 1998 = Virgil Matei, *Dicționar de maxime, reflecții, expresii latine comentate*, Bucureşti, Editura Scripta.

Mayor 2002 = Michael Mayor (ed.), *English Dictionary for Advanced Learners*, Oxford, Macmillan Education.

Pisot *et al.* 2002 = Rafael Pisot, Loreta Mahalu, Constantin Teodorovici, *Dicționar spaniol–român de expresii şi locuțiuni*, Polirom, Iaşi.

Schemann, Knight 1995 = Hans Schemann, Paul Knight, *Idiomatik Deutsch–Englisch*, Stuttgart–Dresden, Ernst Klett Verlag für Wissen und Bildung.

Tănase et *al.* 2007 = Ileana Tănase, Mariana Adameşteanu, Geta Popescu, *Dicționar român–italian*, Bucureşti, Editura Corint.

Walter 2006 = Elizabeth Walter (ed.), *Idioms Dictionary*, Cambridge, Cambridge University Press.

II. Bibliografie secundară

Agar 1994 = Michael Agar, *Language Shock: Understanding the Culture of Conversation*, New York, William Morrow.

Aitchison 1991 = Jean Aitchison, *Language Change: Progress or Decay?*, 2nd ed., Cambridge, Cambridge University Press.

Coşeriu 1994 = Eugen Coşeriu, *Prelegeri şi conferințe*, supliment la „Anuar de lingvistică şi istorie literară", t. XXXIII .

Dixon 1992 = Robert M.W. Dixon, *A New Approach to English Grammar, on Semantic Principles*, New York, Oxford University Press.

BDD-A30149 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 18.218.127.141 (2024-04-24 08:31:43 UTC)

Dumistrăcel 1980 = Stelian Dumistrăcel, *Lexic românesc. Cuvinte, metafore, expresii*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică.
Dumistrăcel 1996 = Stelian Dumistrăcel, *Germanul în mentalul rural românesc*, în *Identitate–alteritate în spaţiul cultural românesc*, Al. Zub (ed.), Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", p. 221–239.
Dumistrăcel 1997 = Stelian Dumistrăcel, *Expresii româneşti. Biografii – motivaţii*, Iaşi, Editura Institutul European.
Ferraro 2016 = Barbara Ferraro, *Con le orrechie di lupo*, ATLANTIDEKIDS – letteratura per l'infanzia, https://atlantidekids.com/2016/03/08/con-le-orecchie-di-lupo/ (consultat 08.03.2016, 26.04.2017).
Friedrich 1989 = Paul Friedrich, *Language, ideology, and political economy*, în „American Anthropologist", vol. XCI, p. 295–312.
Leppihalme 2007 = Ritva Leppihalme, *Culture and Translation*, în *Translation and Meaning (Part 7)*, M. Thelen şi B. Lewandowska-Tomaszczyk (ed.), Maastricht, Universitaire Pers Maastricht, p. 381–391.
Makkai 1972 = Adam Makkai, *Idiom structure in English*, The Hague, Mouton.
Măciucă 2005 = Gina Măciucă, *Valori semantice şi stilistice ale verbului în limbile română, engleză şi germană. Consonanţe şi disonanţe*, Iaşi, Editura Universitas XXI.
Măciucă 2012 = Gina Măciucă (ed.), *Identitatea lexicală şi morfologică a limbii române în contextul multilingvistic european. Consonanţe şi disonanţe (II): Substantivul*, Suceava, Editura Universităţii „Ştefan cel Mare".
Oprea 2008 = Ioan Oprea, *Comunicare europeană şi comunicare lingvistică în spaţiul european*, Iaşi, Editura Institutul European.
Trask 2007 = Robert Lawrence Trask, *Language and Linguistics. The Key Concepts*, Oxon, Routledge.
Vergaro 2008 = Carla Vergaro, *Dynamics of Language Contact in the Twenty-First Century*, Perugia, Guerra Edizioni.

VERBA ET RES: *AURIBUS TENEO LUPUM*

ABSTRACT

Inspired by the semantically equivalent series E *talk one's head/arm off* – G *sich ein Loch in den Bauch [= belly] reden* – S *hablar por los codos [= elbows]* – R *a i se duce gura [=mouth] la urechi [=ears; peripheral constituent]* – I *fare una testa [= head] di qualcuno cosi*, the approach at hand is intended to complement the prevailingly language-based one and take the analysis to the more complex, languacultural level, with the aim of bringing idiosyncratic patterns of *forma mentis* in individual languacultures to bear on semantic selection of core constituents in interlingually synonymous idioms, and, while allowing for such factors as sheer frequency, contextual pragmatic clues, salient cultural practices or perceived gaps, also attempt to explore and account for similarities and contrasts both intra-languaculturally (i.e. within language families) and inter-languaculturally (i.e. across language families). The major focus of the present contribution – which merely broaches the topic at issue in this first research phase – is on *ear* and its interlingual synonyms as featured by idioms of English, German, Italian, Romanian and Spanish extraction.

Keywords: *idiom*, *ear*, *languaculture*, *contrastive phraseology*, *Romance vs. Germanic*.

BDD-A30149 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 18.218.127.141 (2024-04-24 08:31:43 UTC)